

УДК 908 (438.32):(092)(437)

ЛЬВІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАРЕЛА ЗАПА

Соломія КОСТЬ

*Львівська комерційна академія
вул. Тершаківців, 2а, Львів, 79000, e-mail: sołjakost@ukr.net
Кафедра іноземних мов*

В огляді проаналізовано краєзнавчі публікації К.Запа про Львів, зазначено причини зацікавлення К.Запа побутом, звичаями, архітектурою міста. Автор доводить, що замітки К.Запа про Львів – вагома складова його творчості, що вони суттєво доповнюють історіографію Львова, а також відображають погляди краєзнавця на слов'янський світ.

Ключові слова: Карел Зап, Львів, краєзнавство, українсько-чеські відносини.

Актуальність публікації зумовлена тим, що краєзнавчим нарисам у дослідженнях про К.Запа приділено мало уваги. Завдання даної статті – проаналізувати краєзнавчі замітки К.Запа про Львів. Важливо також, на нашу думку, з'ясувати і те, як К.Зап сприймав і трактував багатонаціональний характер тогочасного Львова, яку оцінку давав побуту і звичаям мешканців, архітектурі міста.

Краєзнавчі публікації – вагомий сегмент творчої спадщини чеського дослідника. Наукових розвідок на цю тему практично нема, хоча згадки про нього містяться у працях чеських й українських вчених – Ї.Горака¹, Л.Файгла², К.Паула³, В.Гостічки⁴, П.Гонтаря⁵ та В.Моторного – автора статті про К.Запа у біографічному довіднику “Чехи в Галичині”⁶ та ін.

К.Зап цікавився краєзнавством ще з студентських років. Особливо увагу його привертала Чехія, любов до своєї країни прищепили йому молоді чеські письменники К.Г.Маха, К.Й.Ербен, Й.К.Тил, з якими К.Зап підтримував тісні стосунки. Першою спробою краєзнавчих досліджень молодого К.Запа став у 1832 р. опис містечка По-

¹ Horák J. Tři čeští spisovatelé v Haliči // Národopisný věstník československý. Praha, 1915. S.109–114.

² Feigl L. Sto let českého života ve Lvově. Plzeň–Lvov, 1924–1925. D.1–2.

³ Paul K. Několik poznámek k pobytu K. V. Zapa a Ludvíka Rittera z Rittensbergu ve Lvově // Časopis pro moderní filologii a literatury (Praha). 1948. № 6. S.301–309.

⁴ Hostička V. Karel Vladislav Zap a haličtí Ukrajinci. K česko-ukrajinské vzájemnosti v první polovině devatenáctého století // Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů národů ČSSR a SSSR. Praha, 1958. S.69–115.

⁵ Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв'язки XIX ст. Київ, 1956.

⁶ Чехи в Галичині: Біографічний довідник / укл. О.Дрбал, М.Кріль, А.Моторний, В.Моторний, Є.Топінка. Львів, 1998.

ступіце. Згодом він публікував невеличкі замітки в журналі “Květy”, головному друкованому органі молодих чеських літераторів, редактором якого був П.Й.Шафарик. У 1835 р. вийшла праця К.Запа “Опис головного королівського міста Праги для іноземців і мешканців, з планом і двома краєвидами на місто”⁷. Після повернення зі Львова до Чехії К.Зап видав “Спогади про Прагу”⁸ (з планом і гравюрами) чеською та німецькою мовами (1845), “Путівник по Празі”⁹ (1848), який переклав чеською мовою приятель К.Запа з часів перебування його у Львові Л.Ріттерсберг. Для чеських гімназій К.Зап видав у 1849 р. “Географію Чехії, Моравії та Силезії”¹⁰ й “Основи загальної географії”¹¹. Заслуговує на увагу робота К.Запа як редактора часопису “Poutník” (1846–1847), згодом “Památky archeologické a místopisné” (1854–1868). У цих часописах вийшло понад 70 публікацій К.Запа, присвячених найрізноманітнішим містечкам та пам’яткам Чехії, зокрема архітектурі храмів (Тинського храму у Празі, празького храму св. Віта, каплиці св. Хреста і св. Катерини в Карлштейні, єпископського храму св. Духа в Градці Краловому” та ін.). З цього видно, що краєзнавчі нариси про Львів з’явилися не випадково.

Приїхавши до Львова у 1836 р., К.Зап побачив не тільки розмаїття архітектури, а й багатство звичаїв та традицій багатонаціонального Львова. Перші відомості К.Запа про Львів трапляються у його листах під назвою “Зі Львова”, “З Галичини”, “Повідомлення зі Львова”, “Останній день у Львові”, що друкувалися у часописах “Květy” і “Vlastimil”. Тоді ж навколо нього почали гуртуватися освічені львівські чехи Ф.Яхім, К.Піхлер, Л.Ріттерсберг, Я.Коубек, Й.Чермак, Й.Гануш та ін. Він тісно співпрацював також з діячами “Руської трійці”, про що свідчить їхнє листування. Принагідно зазначимо, що саме завдяки К.Запу П.Й. Шафарик одержав із Львова переклади М.Шашкевича, статті Я.Головацького, І. Вагилевича, які вийшли у часописі “Časopis Českého Muzea” (далі – ČSM) протягом 1838–1841 рр. Він заприятелював і з іншими галицькими (польськими та українськими) діячами – К.Блонським, М.Малиновським, Й.Бобринським, Й.Левицьким*. Їхнє спілкування дало йому змогу вникнути в особливості життя тогочасного багатонаціонального Львова. Вже у статті “Про духовне і поетичне життя польського народу”¹² (1840) він відзначив єдність духовних рис слов’янських народів, подібність національних характерів слов’ян на прикладі народних пісень, звичаїв, танців, музики.

Розвідка К.Запа “Спогади про Львів”¹³, опублікована 1845 р. в “ČSM”, складається з двох розділів. Перший присвячений огляду міста і громадському життю, другий – Великоднім святкам. Ця наукова студія особливо важлива, бо містить цінну інформацію про тогочасний Львів. Давши історичний та географічний опис міста, автор лаконічно розповів про його мешканців, архітектуру, народні звичаї, побут. Зокрема, він описав святкування Великодня та народні забави в ті дні, доволі докладно відтворив побут, звичаєвість та обрядовість мешканців Львова.

⁷ Zap K. Popsání král. hlavního města Prahy pro cizince a domácí, s planem a dvěma pohledy na město. Praha, 1835.

⁸ Zap K. Pomněnky na Prahu. Praha, 1845.

⁹ Zap K. Průvodce po Praze. Praha, 1848.

¹⁰ Zap K. Zeměpis Čech, Moravy a Slezska. Praha, 1849.

¹¹ Zap K. Základy všeobecného zeměpisu. Praha, 1849.

* Детальніше про перебування К. Запа у Львові див: Кость С. “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” К.Запа як джерело досліджень з української етнографії // Проблеми слов’янознавства. Вип.58. Львів, 2009. С.151–157.

¹² Zap K. O duševním a básnickém životě lidu polského // Časopis Českého Muzea. 1840. S. 19–62.

¹³ Zap K. Připomínky ze Lvova // Časopis Českého Muzea. 1845. S.555–586 (Далі в тексті після цитати вказана сторінка цього видання).

У “Спогадах про Львів” К.Зап розповів про свої враження від побаченого у чужому краї, про очікування знайомства із незнайомим містом: “...їдеш, їдеш, кажуть тобі, що місто вже близько, ось там маленький костел видніється і піднімається, впізнаєш його червоний купол, але нічого більше, передчуваєш близькість міста за густо розміщеними біля дороги оселями німецьких колоністів, за жебраками, що сидять обабіч дороги, і щохвилини очікуєш, але перед тобою завжди лиш розпростерта рівнина і нічого більше” (с.555).

Далі автор знайомить читачів з історією міста княжих часів, зокрема, називає три найвищі його гори – Лису, Замкову (“на якій вже від замку нічого не побачиш”) та Лева (“пусту, розкопану і сумну”). На думку К.Запа, колись Львів як столиця Галицько-Волинського князівства мав власне первісне обличчя, про яке можна довідатися з нечисленних пам’яток, а згодом “щоденний приїзд нових і нових чужинців, все це Львів цілком змінило, і старий Львів зараз у новому Львові потонує, і нічим вже від інших подібних міст сучасної Європи не відрізняється. Такі ж будинки, вулиці, дороги, мости і променади всюди одні і ті ж, що у Відні та Берліні, що у Стокгольмі та Парижі” (с.556). К.Зап зауважив, що лише українець, який приїхав з провінційного містечка, наприклад Бродів, наблизившись до львівських рогаток, може подумати, що він в’їжджає у перше головне місто Австрії.

Про європейськість міста свідчать і “численні готелі, розташовані один біля одного з написами – *hôtel d’Angleterre, hôtel de l’Europe, hôtel de Russie*” (с.558), новий театр Скарбка, будинки міської управи. Згадує К.Зап і місця відпочинку львів’ян – Єзуїтський сад, парки на Лисій та Замковій горі, мальовничі куточки в околицях Львова – Софіївку, Залізні води, Цегнерівку, Персенківку, Винники та Лисинець-

кий ліс, Чортову скелю. За спостереженнями автора, найцікавішими є прогулянки по Єзуїтському саду (тепер парк ім. Івана Франка), зокрема у неділю, коли у місцевому цирку відбуваються вистави ковзанярів, повітряних акробатів. К.Зап згадує, що у центрі Єзуїтського саду розташована округла ротонда, обабіч неї по колу дерев’яні лави, позаду яких є кондитерська крамничка, де елегантний лакей розносить дамам на талі морозиво та різні солодощі.

Цікава згадка К.Запа про стрілецьке братство, члени якого, молоді львів’яни, вправлялися у стрілянні з луків, а пізніше – зі стрільби з гаківниць і гармат. Ось як про це пише К.Зап: “На міській стрільниці буває весело і жваво, коли відбуваються змагання на “куркового” короля. На Зелені свята пополудні йдуть стрільці містом із музикою на чолі з минулорічним “курковим” королем до стрільниці, там починаються змагання, які тривають до свята Божого Тіла. Хто до того часу найкраще відстрілявся, той і буде цьогорічним “курковим” королем і з відзнакою свого титулу – золотим когутом на грудях, на чолі цілої стрілецької громади його відпроводять до міста” (с.564).

Оскільки Львів був багатонаціональним і багатоконфесійним, К.Зап відвідував церкви всіх наявних там конфесій. У своїй статті він коротко розповідав історію львівських соборів: римо-католицького (Успіння Пресвятої Богородиці), греко-католицького (св. Юрія), вірменського (Успіння Пресвятої Богородиці), церкви (Успіння Пресвятої Богородиці), костелів Домініканського, Єзуїтського, Бернардинського.

Свою розповідь дослідник розпочав із римо-католицького собору Успіння Пресвятої Богородиці (Латинської катедрі): “Велика і доволі славетна будівля, ще з часів першого поселення німців у Львові в XIV столітті... Готичне склепіння, вікна, такі самі, як і колони, високі та вузькі, нові вівтарі, декілька надгробків, на стелі і стінах фрески, по боках шість каплиць. За нинішнього архієпископа Піштека все зі смаком

відновлено та доповнено гарним новим органом... Від тих написів, надгробків віє, принаймні, дух минулого цієї землі, частина історії народу” (с.569).

У такому ж стилі автор описав Єзуїтський костел, відзначивши, насамперед, інтер'єр, який змінився після повернення його ордену єзуїтів: “На вівтарі видно чудодійний образ святої Філомени, далі – новоканонізований єзуїт святий Франтішек де Ієронім, потім в багатих рамах святий Ігнатій і святі францисканці...” (с.570). К.Зап зауважив, що цей костел відвідували ті мешканці міста, які відносили себе до вищого (модного) світу міста. До речі, службу Божу у цьому костелі відправляли німецькою мовою.

Далі К.Зап вів своїх читачів до Вірменського собору, побіжно знайомив їх із історією храму та прилеглих споруд (монастиря, банку), які належали вірменській громаді Львова. К.Зап відзначив чудовий спів вірменського хору, який в Європі можна було почути зрідка. Щодо мови богослужіння, то дослідник намагався тактовно підкреслити панівне становище польського населення у місті. Так, він зауважив, що у Вірменській церкві “богослужіння відбувається лише вірменською мовою, а казання і спів громади – польською” (с.571).

Цікавили К.Запа й українські храми – церква Успіння Пресвятої Богородиці (Волоська церква), собор св. Юрія. В описі українських церков К.Зап звернув увагу на їх архітектурний стиль, інтер'єр. Ось якою він побачив Волоську церкву: “Всередині храм – тісний, темний і негарний. Цікавішою є прилегла каплиця під вежею у дворі Ставропігійського братства, яка своїми трьома банями у візантійському стилі виглядає як коштовна скринька” (с.572).

Звичайно, не оминув своєю увагою К.Зап площу Ринок і ті вулиці, до яких доходив оборонний міський вал: Єзуїтську (тепер вул. В.Гнатюка), Широку (тепер вул. Коперника) та Сикстутську (тепер вул. П.Дорошенка). На жаль, констатував К.Зап, тоді можна було побачити лише залишки мурів та облаштування променад, що робила австрійська влада для розбудови міста. Упродовж сторіч Ринок був місцем, де поселялася міська верхівка. Цілком зрозуміло, визначальну роль у житті міста відігравали купці, котрим треба було мешкати якнайближче до місця своїх торговельних інтересів. Адже на Ринку, зазначав К.Зап, буває найбільше скупчення люду, там розташовані численні крамниці, книгарні, аптеки, винарні, найкращі цукерні, там вирує щоденне торговельне життя: “...у майстернях кравців, шевців і модисток...у сільських і єврейських крамницях торгівля процвітає, а всі торговельні місця на Ринку біля Ратуші. Краківська площа, рибний та кінський ринки зранку до другої години після обіду є місцем найгаласливішого скупчення купців та покупців” (с.566).

Предметом зацікавлення в цій статті став також етнографічний матеріал, якому присвячена друга частина нарису. У ній йдеться про підготовку до святкування Великодніх свят у Львові: К.Зап описує сьомий, останній тиждень, яким закінчується Великий піст, в народі його називають чистим. Так само називали і четвер цього тижня, з яким пов'язано найбільше звичаїв, характерних для весняної обрядовості. У цей день випікали паски. Цю подію К.Зап описує так: “З того часу розпочиналося необмежене панування жінок, також у деяких домах панує повір'я, що калачі і бабки не вдадуться, якщо в домі буде присутній чоловік. Домашні комори відкривають свої багатства; починається метушня за мукою, дріжджами, молоком, шинкою, на столі стоять розкладені конфітюри у скляному посуді, цитрини, пакети із родзинками, мигдалем...А яка буде радість, коли паски, випечені і високі, як вавилонська вежа, не пошкодженими витягнуть з печі та форм...господині за це ціле королівство не віддали б, тут було розмов для похвали на весь наступний рік” (с.567).

К.Зап зазначає, що у Страсну п'ятницю мешканці міста йшли у храми до плащаниці. За словами автора, всі “висипаються” на вулиці: “Карети їздять від костелу

до костелу, старі матрони із вервечками, ... у високих смушевих шапках побожно повз тебе проходять..." (с.568). Як краєзнавцю, К.Запу було цікаво досліджувати, описувати звичаї, побут селян, до дрібниць переказувати приготування святкових страв, національний одяг – таким чином він ознайомлював чехів із традиціями Галичини.

У передвеликодню суботу К.Зап побачив біля собору Успіння Пресвятої Богородиці (Латинської катедрі) величне дійство, яке описав так: "...Годинник б'є п'яту годину, відкриваються центральні двері катедрі і на вулицю виходить процесія, з якою тричі навколо храму проходить архієпископ. Частина війська стоїть із зброєю, попереду йдуть члени братства, чоловіки і жінки, всі із засвіченими восковими свічками в руках, перед ними йде дідусь у старопольському жупані із золототканим поясом, несучи патерицю із образом Матері Божої, хоругву братства, далі – цехові прапорці, військовий підрозділ, міщани, магістрат, духовенство, понтифікат із балдахіном, перші львівські достойники" (с.577). Автор розповів про і урочистості у костелі Єзуїтів, де він почув мелодії, знайомі йому ще з дитинства, коли був учнем парафіяльної школи при костелі святого Петра.

Святування Великодня у греко-католиків відбувалося у соборі св. Юрія, у церкві семінарії та Волоській церкві. У храмі св. Юрія свято починалося так: "...процесія священників виходить із храму, який зачинають за ними на ключ. Після промови молитви на вулиці звучить славний спів "Христос Воскрес", лунають постріли, відзвонюють дзвони, а "Христос Воскрес" наповнює урочисто освітлену базиліку радісним гомоном" (с.580).

К.Зап захоплено описував народні звичаї під час святкування Великодня, наприклад: "Господиня чистить декілька зварених натвердо яєць, розрізає їх на тарілці на чотири частини, а сама підходить до рідного батька, з ним коштує свяченого, далі по черзі підходить до дітей, родичів, а потім до прислуги; всі куштують по шматочку свяченого яйця і бажають одне одному щастя. Від цієї миті вся родина ділиться свяченим яйцем з кожним, хто зайде до домівки" (с.581). Цей звичай, на думку К.Запа, є гарною традицією гостинності давніх слов'ян, які були щирими, гостинними і відкритими. Далі автор ознайомлює читачів із гуляннями українців, зокрема із українськими гаївками і традиційною грою – вежею. В українців це дійство відбувалося на цвинтарі поблизу руської церкви святої Параскеви (П'ятниці) на Жовківському передмісті.

Викладений матеріал дає підстави зробити висновок про те, що краєзнавчі замітки К.Запа про Львів є вагомим складовим його творчості. К.Зап поєднав інтерес до побуту мешканців Львова із інтересом до питань громадського характеру. Важливим висновком є і те, що К.Зап однаковою мірою цікавився побутом як українців, так і поляків – двох основних етносів, які населяли тоді Галичину, що було характерним і для Львова. Краєзнавчі замітки К.Запа про Львів відзначаються точністю і докладністю. Впадає в око те, що К.Зап, описуючи традиції, побут, звичаї мешканців Львова, відгукувався про них тепло і щиро, як про те, що йому близьке. Краєзнавчі праці К.Запа, присвячені Галичині, зокрема Львову, дають нам підстави стверджувати про своєрідний "галицький період" його творчості, бо саме в той час з'явилися публікації, присвячені етнографічним студіям, що стали основою для подальших етнографічних досліджень.

LIV AS THE OBJECT OF COUNTRY STUDIES BY KAREL ZAP

Solomiya KOST'

*Lviv Commercial Academy
2a, Tershakivtsiv Street, L'viv, 79000, e-mail: soľjakost@ukr.net
The Foreign Languages Department*

The survey analyzes regional ethnography published works by K.Zap about Lviv, reasons of K.Zap's interest in its mode of life, customs, architecture are indicated. The author proves that regional ethnography notes by K.Zap about Lviv were a significant part of his creative works, these published works substantially add to the historiography of Lviv, they reflect K.Zap's views on the Slavonic world.

Key words: Karel Zap, Lviv, regional ethnography, Ukrainian and Czech relations.

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2010
Прийнята до друку 26.03.2010